

BUGARSKJE PJESME IVANA ZAJCA*

STEFANKA GEORGIEVA

*Tračko sveučilište, Pedagoški fakultet
Armeiska ul. 9
BG-6010 STARA ZAGORA*

UDK / UDC: 78.087.68 ZAJC, I.
DOI: <http://doi.org/10.21857/ydkx2c3eq9>
Izvorni znanstveni rad / Research Paper
Primljeno / Received: 7. 6. 2016.
Prihvaćeno / Accepted: 29. 9. 2016.

Nacrtak

Ova se studija temelji na novo otkrivenim povijesnim dokumentima vezanima uz dva vokalna ciklusa *Bugarske pjesme* Ivana Zajca, uključujući i otkriće jedne dosad nepoznate Zajčeve pjesme na stihove Ivana Vazova. U studiji se potvrđuje veza hrvatskoga skladatelja s bugarskim glazbenicima, zbornim društvima, školama, itd. te upućuje na činjenicu da je zagrebački *Hrvatski glazbeni zavod* u prvom desetljeću 20. stoljeća postao privlačno odgojno središte za mnoge mlade Bugare. Zajčeve *Bugarske pjesme*

bile su kao multikulturni transfer obogaćenje umjetničkog repertoara bugarskih zborova, a neke melodije njegovih koračnica postale su sastavni dio novostvorene bugarske nacionalne glazbene kulture.

Ključne riječi: Ivan Zajc, Bugarska, Ivan Vazov, *Bugarske pjesme*
Key words: Ivan Zajc, Bulgaria, Ivan Vazov, *Bulgarian songs*

Prije desetak godina, dok sam pokušavala ući u trag kronologiji djela Ivana pl. Zajca u povijesti bugarske glazbene kulture, dostupna građa za istraživanje indicirala je usredotočenost pjesama na repertoar bugarskih zborova s kraja 19. i početka 20. stoljeća.¹ Ono što me zadivilo jest neprekidna pažnja koju je Zajčev lik dobivao od bugarskih glazbenih novina. Međutim, bili su nedostupni dokumentirani dokazi vezani uz njegova djela koja su, uz poneke iznimke, izdana u glazbe-

* Tekst je objavljen na engleskom: Ivan Zajc's *Bulgarian Songs*, u: Stanislav Tuksar (ur.): *Ivan Zajc (1832-1914). Glazbene migracije i kulturni transferi u srednjoj Europi i šire u 'dugom' 19. stoljeću*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2016, 317-331.

¹ Vidi: Stefanka GEORGIEVA: The Croatian Composer Ivan Zajc in the History of Bulgarian Music Culture (An Attempt at a Brief Chronography), *Arti musices*, 39/1 (2008) 35-66.

nim zbirakama i novinskim prilozima smatrana u potpunosti zaboravljenima ili izgubljenima.

Među tim djelima su i pjesme koje je skladatelj intrigantno nazvao »Bugarske«. Ta djela, napisana prema pjesmama slavnih pjesnika bugarskog nacionalnog preporoda, ostala su u trajnom fokusu mojega istraživačkog interesa o »Bugarskoj temi« u Zajčevim djelima. Ova studija pokušaj je predstavljanja njegovih *Bugarskih pjesama* ne samo kao dio njegove obilne ostavštine vokalnih djela već i u kontekstu kulturno-povijesnih odnosa između Bugarske i Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća. Temeljeći se na nekim novo otkrivenim historiografskim dokumentima, ova retrospektiva pruža priliku za proširenje tematskih aspekata istraživanja.

»*Ima na iztoku pleme jedno našeg kolèna...*«²

Jednako rano kao i ideja ilirskog pokreta, kada je istaknuti ideolog hrvatskog narodnog preporoda Ljudevit Gaj Južnim Slavenima napisao svoj čuveni *Proglas* (1835), simbolično je opisao njihovu buduću uniju kao liru čije žice nose zemljopisna imena regija koje dotiču tri vrha Balkanskog poluotoka.³

Bugarska je isto tako »dodana« u njegovu poetičnu metaforu kao dio zajednice Južnih Slavena, koja je odvojena »snažnom povijesnom olujom«. ⁴ Gajev politički program izvršio je intenzivan utjecaj na susjedne slavenske narode. Ilirske ideje prodrle su u kulturno-obrazovne sfere i bile su jasno izražene u djelima slavnih hrvatskih pisaca u preporodnom pokretu kroz njihov interes za bugarski folklor, jezik i povijest.

»Na istoku postoji pleme našega kova, narod rasprostranjen po poljima i šumama stare Mizije, Trakije, Makedonije i Epira na istoku, o kojemu mi koji živimo na zapadu ne znamo ništa (...)«, piše Stanko Vraz u svojoj studiji o bugarskim folklornim pjesmama, izdanoj u časopisu *Kolo* 1847.⁵ Tekstovi uključeni u petnaestak folklornih modela podrijetlom su iz zemalja blizu rijeka Dunav i Marica, Kalofera i Razloga do Melnika i Galechnika u blizini Debra, starih teritorija koji Bugari stoljećima nastanjuju. Njegovo rukopisno nasljeđe sadrži transkripcije mnogih bugarskih folklornih pjesama, kao i materijal za zbirku pjesama koju je pripremio, no nije nikada uspio objaviti.

² Prema: Stanko VRAZ: Narodne pèsmje bugarske, *Kolo. Članci za literaturu, umètnost i narodni život*, knjiga IV (1847), Zagreb, 37.

³ Zemljopisne pokrajine koje je Gaj imenovao su: Gorica, Koruška, Istra, Kranjska, Štajerska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Hercegovina, Srbija, Bugarska, i južna Mađarska. Prema: Emil GEORGIEV: *B'lgarski obrazi v slavjanskata literatura*, Sofija: Nauka i izkustvo, 1969, 72.

⁴ Emil GEORGIEV: *B'lgarski obrazi v slavjanskata literatura*, 72.

⁵ Stanko VRAZ: Narodne pèsmje bugarske, 37-56.

U drugoj polovici 19. stoljeća izdane su zbirke pjesama *Narodni pesni na makedonskite b'lgari* Stefana Verkovića (Beograd, 1860) i *B'lgarski narodni pesni* braće Dimitrija i Kostadina Miladinova (Zagreb, 1861). Poslije njegovih putovanja Bugarskom 1868. godine, Franjo Ksaver Kuhač sastavio je prve notne zapise bugarskoga folkloru, koje je uključio u četvrtu knjigu *Južno-slovjenskih narodnih popievki* (Zagreb, 1881).⁶ Tim izdanjima bugarski je folklor stavljen uz bok folkloru drugih slavenskih naroda – postao je pravi dokaz o postojanju naroda njima bliskog jezikom, tradicijama i povijesnom sudbinom. Istovremeno je zajedničkim idealima preporeda proširen horizont interkulturalnim kontaktima između Bugara i Hrvata tako što se njihov spektar obogatilo novim umjetničkim utjecajima. Prvenstveno, zaplet i likovi bugarskih priča pojavljuju se u hrvatskoj književnosti: u kratkom romanu *Bugarin* (1842) Ivana Kukuljevića Sakcinskog i u pjesmi *Jeka ot Balkana ili Suze bugarskih, hercegovačkih i bosanskih Hristianah* (1842) Ognjoslava Ostrožinskog, izdanoj u ilirskom književnom listu *Danica ilirska*, i dr.⁷ Kasnije, pojedina djela »hrvatske intimne i romantično-domoljubne lirske poezije (najviše djela Petra Preradovića) dospjela su do utemeljitelja nove bugarske poezije koji su dotična djela preveli ili iskoristili kao poticaj za stvaranje novih, sličnih ili originalnih djela.«⁸

Njihova pojava izraz je uvriježenih objektivnih zakona u povijesnom razvoju književnosti dviju nacija, kao i rezultat sličnih zadataka koje pisci i pjesnici osobno obnašaju kroz svoja djela u razdoblju nacionalnog razvoja. Na kraju, valjalo bi spomenuti utjecaj koji je proizašao kao rezultat neposrednih kontakata između bugarskih i hrvatskih intelektualaca. Možda najsajniji primjer ove prekretnice doprinos je hrvatskoga pisca i znanstvenika Ivana Kukuljevića Sakcinskog, koji je više od pola stoljeća održavao bliske veze s bugarskim piscima i revolucionarima poput Georgija Save Rakovskog, Vasila Aprilova, Svetislava Milarova i drugih; preveo je na hrvatski jezik i objavio dijelove knjiga Rakovskog i Ljubena Karavelova, te napisao studiju o bugarskoj književnosti u vrijeme preporeda (1858). Nakon oslobođenja Bugarske izabran je za počasnog člana Bugarskog društva književnika (1885).⁹

Tijekom 1870-ih godina još uvijek pretežito književni bugarsko-hrvatski odnosi ušli su u novu fazu povijesnoga razvitka. Djelokrug njihove teritorijalne primjene značajno se proširio i funkcionirao je ne samo između povijesnih središta dviju nacija – Zagreba i Sofije – , već i između mnogih ostalih, nastajućih »osi« kontakata – društva, organizacija i škola. Ovaj čin služi kao temelj na kojemu su sazdana živući interesi obaju naroda, utjelovljeni u obliku aktivnih posrednika ovog pokreta zbog njihove obrazovne i kulturne konvergencije, poput povjesničara Franje Račkoga, čiji

⁶ Vidi: Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb: Školska knjiga, 1980, 238.

⁷ Vidi: Emil GEORGIEV: *B'lgarski obrazi v slavjanskata literatura*, 73-79.

⁸ Ilija KONEV: *Kam karakteristika na B'lgaro – H'rvatskite literaturni i kulturni vr'ski*, u: Ilija KONEV: *Literaturni vzaimootnošenija i literaturnen prozes*, Sofija: Bugarska akademija znanosti, 1974, 64.

⁹ Iz Bugarskog društva književnika nastala je današnja Bugarska akademija znanosti.

je interes za Bugarsku opisan u njegovim bilješkama s putovanja,¹⁰ u korespondenciji Bugara s Franjom Šišićem i Josipom Jurjem Strossmayerom,¹¹ u korespondenciji povjesničara književnosti Franje Bučara s Nikolom i Stefanom Bobčevom, u pismima eminentnoga slavista Vatroslava Jagića i bugarskih znanstvenika Ivana Šišmanova, Marina Drinova, Vasila Zlatarskog i drugih.¹²

Istovremeno su se zapleti bugarskih priča širili kroz književna djela hrvatskih pisaca i pjesnika, s pretežitim naglaskom na aktualne događaje poput rusko-turskog rata za oslobođenje, te na ostale događaje poslije rata. Prevedena preporodna poezija Ljubena Karavelova, Petka Slavejkova i Hriste Boteva popularizirana je kroz novine i časopise, isto kao i djela pisca Ivana Vazova poslije 1880. godine. Stoga isplovljavaju novi slojevi književne interakcije, slični likovi koji primjerice prikazuju utjecaj Botevljeve revolucionarne poezije na pojedine hrvatske autore, ali i njegovu široku popularnost u hrvatskom društvu. Oni su potaknuli impulse koji vode do *Bugarskih pjesama* u djelima Ivana Zajca. Jedno od mogućih polazišta za njihovo istraživanje je antologija *Bugarske pjesme* slavnog hrvatskog pjesnika Augusta Harambašića (1861-1911), Zajčevog mlađeg suvremenika, koja je izdana 1886. godine.¹³

»Bulgarjo, mučenice prava...«¹⁴

Naročito je posebno mjesto koje antologija *Bugarske pjesme* Augusta Harambašića zauzima među tim pjesmama. U biografiji izdavača to je refleksija njegovih pogleda na nacionalnu slobodu i jedinstvo Južnih Slavena, uvjerenje kojega se držao cijeloga života. Moguće je, da mu je zbog bliskog i prijateljskog kontakta s Bugarinom Svetislavom Milarevom, piscem i suradnikom u novinama *Obzor* i časopisu *Hrvatski dom*, te stipendistom biskupa Strossmayera na zagrebačkoj Grčko-katoličkoj bogosloviji, otkriven svijet znamenitoga bugarskog pjesnika i revolucionara Hriste Boteva.¹⁵ Pod jakim utjecajem posljednjega, Harambašić je napisao pjesme koje su, čini se, povezane s likovima u Botevljevim djelima. Na primjer,

¹⁰ Rumjana BOŽILOVA: Franjo Rački – nepoznatij za B'lgarite p'tepisez, u: *Studia Balkanica*, 23 (2001), Bugarska akademija znanosti, Sofija; Rumjana BOŽILOVA – Ivan BOŽILOV: *Franjo Rački i B'lgarite*, Sofija 2009; Franjo RAČKI: *Istorija na B'lgaria*, Polyprint, Vraca 1999.

¹¹ Pet'r PETROV: Korespondenzija na b'lgari s Štrossmajer, Rački i Šišić, u: *Izvestija na Instituta po istorija*, vol. XVIII, Sofija 1967.

¹² Vidi: Ilija KONEV: *B'lgaro – S'rpski i B'lgaro – H'rvatski literaturni vr'zki*, Sofija: Bugarska akademija znanosti, 1966, 105-309.

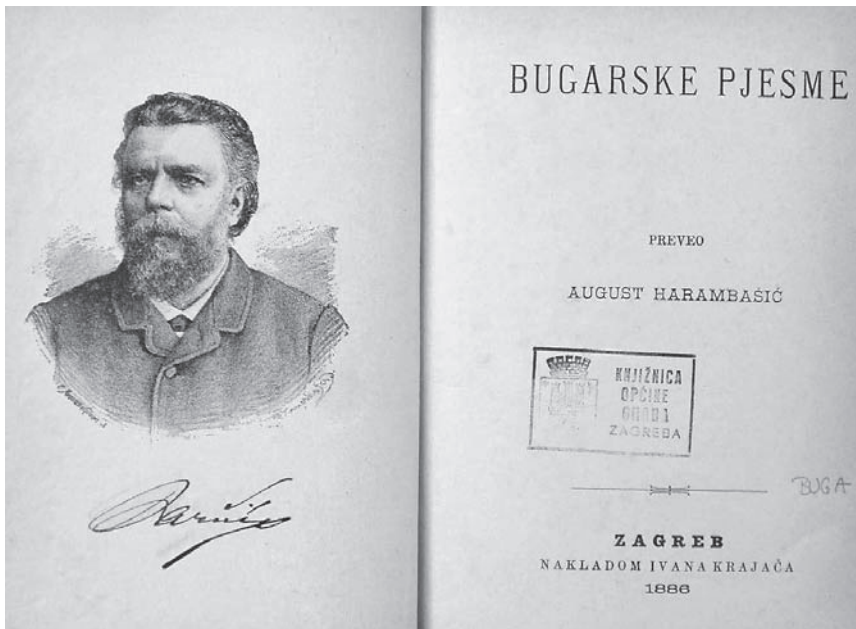
¹³ *Bugarske pjesme*, preveo August Harambašić, Zagreb: Nakladom Ivana Krajača, 1886.

¹⁴ Fragment iz stiha *Bugariji (Posvetna pjesma)* Augusta Harambašića. Izdano u antologiji *Bugarske pjesme*, 5.

¹⁵ Svetislav Nikolov Milarov-Sapunov (1850-1892) nakon završene srednje škole studiao je pravo na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je urednik bugarskih novina *Vzraždane* (Preporod, 1876), *Marica* (1879) i *Nezavisimost* (Nezavisnost, 1880-1881). Bio je zaposlen u Ministarstvu vanjskih poslova (1879-1881, 1883-1884). Godine 1884. zbog njegova doprinosa kao pisca, povjesničara i izdavača, izabran je za redovitog člana Bugarskog društva književnika, današnje Bugarske akademije znanosti.

Botevljeva sakralna fraza – *Svoboda ili sm'rt* naslov je jedne od njegovih pjesama *Il svobodu ili smrt*. Zajc je oživotvorio dotičan Harambašićev tekst u svojoj istoimenoj domoljubnoj pjesmi (op. 547).

Zapravo, slične tematske posuđenice samo su vanjska, »vidljiva« ekspresija kontakta s Botevljevim pjesničkim svijetom, koji je predstavljen s četiri njegove najpoznatije balade.¹⁶ Međutim, u tom izdanju nije spomenuo ime pjesnika, te je »propustio« napisati imena ostalih autora čije je pjesme (njih ukupno 38) odabrao. Modeli Botevljeve »visoke« poezije, kao i djela Petka Slavejkova, Ljubena Karavelova, Stefana Stambolova, Ivana Vazova, Joakima Grueva i Pet'ra Ivanova stavljena su uz bok s pjesmama nepoznatih autora, od kojih su neke također popularne kao bugarske folklorne pjesme. Izbor ovakvog pristupa istovjetan je praksi izdavanja popularnih *Pesnopoiki* [*Pjesmarica*] u vrijeme preporeda.¹⁷

Slika 1: Naslovnica knjige *Bugarske pjesme*, preveo August Harambašić, Zagreb: Nakladom Ivana Krajača, 1886.

¹⁶ Prema bugarskim istraživačima Harambašićevih djela, ona su posebice »koncentrirana« na knjigu poezije *Slobodarke* (Pjesme o slobodi, 1883). Prema: Ilija KONEV: *To Characteristics of Bulgarian-Croatian Literary and Cultural Relations*, op. cit., 8-90.

¹⁷ Književni povjesničar Ilija Konev dodao je podatke o toj sličnosti tako što je specificirao da je Harambašić uzeo neke pjesme iz knjige *Narodna pesnopoika* (Narodna pjesmarica), koju je skladao F. P. Vasilev a izdana je u Trnovu 1880.; te iz *Pesnopoika ot razni chuzdi pesni i stihotvorenija*, koju je tiskao Ivan Popov 1884. u Vidinu. Vidi: Ilija KONEV: *Hristo Botev v sr'bskata i h'rvatska literatura*, u: Ilija KONEV: *Literaturni vzaimootnošenija i literaturnen prozes*, op. cit., 160.

Evidentno je da je sakupljač ciljao na isticanje zajedničke ideje u njenom glavnom predmetu, reflektirajući dugo njegovanu bugarsku težnju za neosvisnošću, koja je u tom povijesnom trenutku bila bliska hrvatskom narodu. Također sadrži i njegovu najbolju pjesničku šalu – pjesmu posvećenu Bugarskoj.¹⁸

Bugarske Davorii

Koje su to? Pod ovim naslovom, kojeg je osmislio sam skladatelj, uključene su i *davorii* (zbornice pjesme) te solo pjesme s tekstovima na bugarskom. Iako su neke od njih izdane u raznim glazbenim zbirkama, pitanje njihove autentičnosti kao njegovih djela pojavilo se u bugarskoj muzikologiji tek na kraju 20. stoljeća. Prvi su puta Zajčeve pjesme svrstane u notna izdanja i djelomično proučavane u jedinstvenoj dvotomnoj knjizi o povijesti bugarskih marševa dr. Nikolaja Ruseva, bugarskoga imigranta u Francuskoj.¹⁹

To djelo koje je korišteno u ovome istraživanju daje ideju ne samo u diseminaciji pjesama u izvodilačkoj praksi. Njegov je doprinos uglavnom relativan. Produktivne studije o toj temi odvele su Ruseva u Zagreb gdje je u suradnji s izvanrednim hrvatskim muzikologom Hubertom Pettanom proučio skladateljevu ostavštinu da bi našao, kako je sam rekao, »zadovoljavajuće objašnjenje za samo dva od devet marševa« koje je našao u bugarskom zbornom repertoaru.²⁰ Nakon više od tri desetljeća, trebaju se ispraviti i nadopuniti neke od činjenica i zaključaka koje je dr. Rusev iznio o Zajčevim *Bugarskim pjesmama*.

To se uglavnom odnosi na »biografiju« najranijega bugarskog opusa – *Napred. Blgarska davorija* za muški zbor, op. 502, 1881. U popisu Zajčevih skladbi Pettan spominje više rukopisnih verzija te pjesme.²¹ Sada možemo samo nagađati koji su bili razlozi za »umnožavanje« rukopisa. Okolnosti njihove pojave zahtijevaju detaljnije proučavanja kopija. U svojoj antologiji dr. Rusev je komentirao pjesmu naslovljenu *Bugarskomu narodu posvećuje – skladatelj*.²² Međutim, na našu veliku žalost, spomenuti nije izdao original već je reproducirao notni zapis iz bugarskog izdanja iz 1902. godine.²³

¹⁸ *Bugariji* (Posvetna pjesma), u: *Bugarske pjesmes*, op. cit., 5.

¹⁹ Nikolay RUSEV: *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, Archévé d'imprimer sur les presses de l'Imprimerie de Montagne au Perche, Dépôt légal: Mai 1988 – № 13872. Vidi: sv. 1, 1988, 534-563.

²⁰ Nikolay RUSEV: *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, op. cit., 535. Sastanak dr. Nikolay Ruseva s Hubertom Pettanom vjerojatno se dogodio 1980-ih.

²¹ Verzije se nalaze pod opusnim brojevima 502a, 502/2, 502 a/2. Vidi: Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca. Prilog građi o Ivanu Zajcu*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956, 135.

²² Prema: *Muzikalen sbornik*, godina 1, knjiga 1 (ur. Angel Bukureshliev), Sofija: Tisak P. M. Bazajtov, 1902. Citirano prema: Nikolay RUSEV: *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, sv. 1, op. cit., 535.

²³ Vidi Nikolay RUSEV: *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, op. cit., 535.

Još jedna verzija pjesme pod istim brojem i datumom dospjela je do Bugarske te je više od cijeloga stoljeća sačuvana u Gradskoj knjižnici u Plovdivu, jednom od najvećih bugarskih glazbenih središta. Skladatelj je dodao rukopisu novu naslovnu stranicu s posvetom *U slavu bl'garskomu narodu*, kao i napomenu koja naglašava da je to kopija originalne pjesme. Ali u tom slučaju, čak i na prvi pogled, lako je uočljivo da se pojavljuje ne samo kao transkripcija već i kao obrada, očito osmišljena za bugarski zbor.²⁴

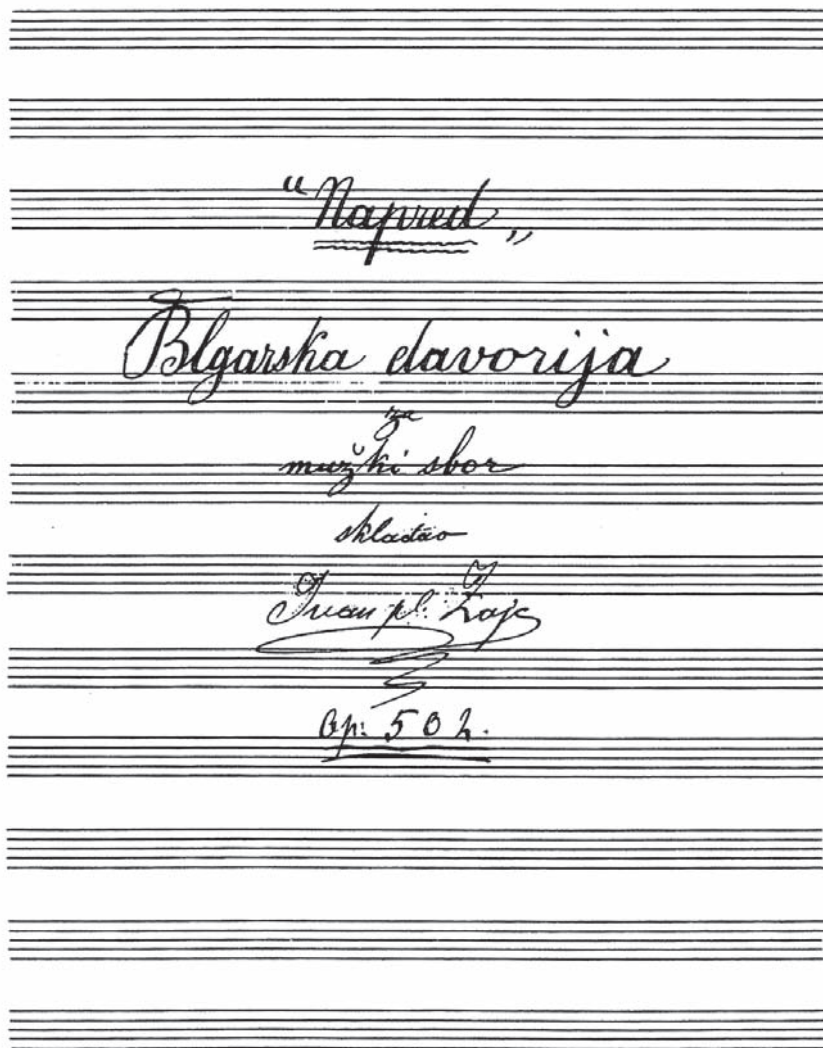
Pjesma je transponirana u novi tonalitet (iz As-dura u F-dur) te je drugi dio značajno skraćen (s 27 na 17 listova). Zajc je u grubim obrisima zadržao melodijski profil i sjedinio njegova dva dijela, inače razgraničena u originalnoj skladbi. Ustvარი, s obzirom na prvu verziju marša, samo je tekst ostao nepromijenjen. Stihovi su na bugarskom, no skladatelj nije naveo autorovo ime.

Zbog toga je, nakon što je pjesma objavljena u bugarskim glazbenim zbirkama, došlo do različitih interpretacija vezanih za moguće autorstvo. U nekima od njih pojavljuje se i ime samoga Zajca. Skladatelj Angel Bukureshliev, jedan od prvih izdavača Zajčevih djela, postavio je prvi redak *Napred, ti Bl'garino* kao naslov pjesme, što je rezultiralo velikom popularnošću u zbornom repertoaru bugarskih zbornih društava. Drugi istraživači priznaju da je stihove, koje je preveo nepoznati hrvatski izvor, napisao bugarski pjesnik narodnog preporoda Pet'ar Ivanov. Izvlačeći općeniti zaključak u vezi ovih komentara, izjava Huberta Pettana dr. Rusevu može se prihvatiti kao najpouzdaniji izvor, prema kojemu »Zajc nikad nije pisao tekstove za svoja djela«. U tom slučaju također moramo imati na umu da kad je skladao na tekstove izvorne bugarske poezije uvijek navodio autora.

No, skladatelj je nesumnjivo imao posebnu privrženost prema tim domoljubnim strofama, koja se očituje u još jednoj *Blgarskoj Davoriji*, Blgarski Sbor Muški, op. 558. Skladba je široko razvijena zborna scena u trodijelnom obliku s codom. Napisana 1884, skladana je za bugarski muški zbor, uz posvetu »*Slavnomu Slavjanskomu Pjevačkomu Družvu [za Besedu] u Beču posvećenu*«. Možemo pretpostaviti da ključ za rješenje misterija nastaloga oko njegova stvaranja leži upravo u toj posveti. O kojem se bugarskom zboru radi? Koji je udio te skladbe u sastavu Slavenškog zbornskog društva u Beču? Koji je bio odnos skladatelja sa zborom? Dosada su ova pitanja ostala neodgovorena zbog nedostatka dokaza o glazbenim aktivnostima bugarske dijaspore u Austro-Ugarskoj prijestolnici.

Međutim, činjenica je da je ova zborna pjesma, kao i druge Zajčeve *davorije* iz 1880-ih godina, napisana u vrijeme kada su pokrenute kulturalne, uključujući i

²⁴ Originalna kopija pjesme – Ivan ZAJC: *U slavu blgarskomu narodu. Napred. Blgarska davorija za muški sbor*, Zagreb, 1881, 4, čuva se u odjelu »Posebne zbirke« u Nacionalnoj knjižnici »Ivan Vazov« u Plovdivu (Bugarska), pod signaturom PLI II 70 (RZ II 70). Autorica je prvi puta objavila fragment pjesme u sklopu studije *The Croatian Composer Ivan Zajc in the History of Bulgarian Music Culture (An Attempt at a Brief Chronography)*, op. cit., 51.

Slika 2: Naslovna stranica Zajčevog rukopisa *Napred. Bgarska Davorija za mužki sbor*, op. 502, 1884.

glazbene razmjene između oslobođene Bugarske i Hrvatske, kada je uz podršku intelektualaca iz slavenskih zemalja i uz sudjelovanje Bugara koji su studirali u Zagrebu uspostavljena *Slavjanska Beseda*, najstariji kulturni centar u Sofiji. Tada su i češki glazbenici koje je pozvala bugarska vlada bili uključeni u stvaranje nove

bugarske glazbene kulture. To su bili samo neki od puteva pomoću kojih je tekao raznovrstan prijenos glazbe i kojima su Zajčeva djela doprijela do Bugarske.²⁵

1894. – godina bugarskih solo pjesama

1894. godina se bez pretjerivanja može imenovati »godinom bugarskih solo pjesama« u Zajčevom opusu, tijekom koje su obogaćene s novom serijom zbornih i vokalnih solo skladbi. U tim skladbama, napisanima na stihove već spomenutih bugarskih pjesnika Ljubena Karavelova i Ivana Vazova, veza s bugarskom poezijom, vodeći obojicu do Harambašićeve antologije, najjasnije je iznesena. Skladatelj je najčešće posezao za pjesmama s ispovjedačkim i lirskim motivima, tj. za tekstovima čiji je glavni predmet najbliži romantičko-domoljubnoj liniji u njegovoj vokalnoj lirici.

Postoje mnoge nerazjašnjene okolnosti vezane uz kronologiju nastanka tih djela, gledano sa strane njihove numeracije i strukture. Na primjer, ciklus *Blgarski napevi ot Karavelof* za pjevanje i glasovir, op. 843 koji datiraju iz 1894, prvotno je obuhvaćao četiri pjesme, ali je skladatelj naknadno ispravio numeraciju i posložio ih u sljedeći redosljed: a) *Robstvo*, za muški zbor i glasovir, op. 843c, ispravljeno u op. 843a i b) *Davoria*, za muški zbor i glasovir, op. 843d, ispravljeno u op. 843b.²⁶ Naravno, ta preinačena verzija postavila je nekoliko pitanja koja zbog nedostatka dostupnih povijesnih podataka iziskuju dodatno istraživanje.

Prema informacijama dr. Ruseva, na primjer zborna pjesma *Robstvo* dodana je skladateljevom dnevniku djela, no njen originalan rukopis nije sačuvan u njegovoj ostavštini.²⁷ U Bugarskoj je poznata iz zbirke *Voiniški pesnopoiki* (*Vojničke pjesmarice*) i glazbenih zbirki, dokazujući njenu popularnost među amaterskim zborovima i društvima. Rusev je jednu od tih verzija uključio u gore navedenu zbirku, rezultat čega je da se jedna prije nepoznata Zajčeva »bugarska pjesma« sada može djelomice obnoviti.²⁸ Nepoznati glazbenik – vjerojatno dirigent, aranžirao je skladbu kao melodiju za dva glasa, jednostavnu za pjevanje, uzevši u obzir pjevačku praksu vojnika. Pjesma zvuči kao vojna pjesma za bojno polje kojom dominira refren: dugotrajan ton od 31 takta s trostrukim ponavljanjem na jedan tematski mo-

²⁵ Sličnu pretpostavku o spomenutom rukopisu iz Plovdiva iznio je Avram Litman, jedan od kompetentnih istraživača naše povijesti glazbe nakon oslobođenja. Prema njegovoj tezi »prijepis koji je načinio značajan hrvatski skladatelj Ivan Zajc pojavio se u Plovdivu zbog autorovih, do sada nepoznatih, veza s Antonom Bezenšekom«. Avram LITMAN: Hronika na musikalnija zivot v Plovdiv, *Music Horizons*, 11/b (1977) 60.

²⁶ Vidi: Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca. Prilog građi o Ivanu Zajcu*, op. cit., 191.

²⁷ Autorica ovog teksta još uvijek nije pronašla originalni autograf pjesme *Robstvo*.

²⁸ Vidi: Nikolay RUSEV: *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, vol. 1, op. cit., 553, kao i pripadajuće note, koje su izdane prema *Boinishka pesnopoika* (*Vojnička pjesmarica*) prvog poručnika Harizanova, 1899, 14-15.

Slika 3. Početak Zajčeve solo pjesme *Uspavanka* op. 851b, s podnaslovom *Blgarska cantata*.

tiv – a, a1, a2 (8+8+8) i završetak od 7 taktova. Taj refren postao je »šlag na torti« i skladan je jedinstvenim stilom Zajčevih domoljubnih pjesama.²⁹

²⁹ U studiji *Ivan Zajc u onovremenim i kasnijim izdanjima*, Sanja MAJER-BOBETKO govori o još jednoj Blgarskoj Davoriji, litografirane dionice, za muški zbor u arhivu »Kolo«. Vidi: *Zbornik Radova za znanstvenog skupa održanog u povodu 150. objećnice rođenja Ivana Zajca (1832 – 1914)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982, 188.

Iste godine, samo desetak dana kasnije, Zajc je napisao dvije druge pjesme na stihove Ljubena Karavelova: prvu *Uspavanku* op. 851b, 26. ožujka 1894., s podnaslovom *Blgarska cantata*, nakon koje slijedi *Zora*, op. 851a, 4. 4. 1894.³⁰ Originalni rukopisi također sadrže ispravke numeracije koji su u originalu označeni kao op. 851b and 851 (3) /k-h. Ovi ispravci, analogni onim prije navedenim u *davorii*, sugeriraju da je skladatelj razmatrao skladanje još jednog ciklusa pjesama na Karavelove stihove.

Pitanje koje se s time u vezi logički nameće jest – jesu li to dvije nepoznate pjesme – *a*, *b* iz opusa 843, koje je Zajc podijelio u obilježja žanra? Kasnije je *Uspavanka* objavljena u zbirci *Hrvatske skladbe* pod opusnim brojem 852, a *Zora* pod opusom 1023.³¹ Daljnje komparativno istraživanje rukopisa pjesama moglo bi dati konkretan odgovor zašto se skladatelj vratio tim djelima nakon jednog cijelog desetljeća.

Postoje detalji koje je Zajc istaknuo na oba rukopisa. *Zora*, na primjer, je melodija za bas ili bariton, dok je *Uspavanka* bugarska kantata za mezzosopran. Posljednju se isto može promatrati kao jedinstvenu neoklasičnu adaptaciju žanrovskog modela solo kantate, koja se, kao što je poznato, pojavila u talijanskoj glazbenoj kulturi u 17. stoljeću.³²

Skladatelj, koji je odgojen na toj tradiciji, interpretirao ju je na originalan način: raznovrsnost u motivu razvoja melodije, tipično za njegov skladateljski stil, kombinirao je s jasno strukturiranim periodama; te tri strofe ne temelje se na ponavljanju, već je glazba za svaku drugačija, što je karakteristično za prokomponirani oblik.

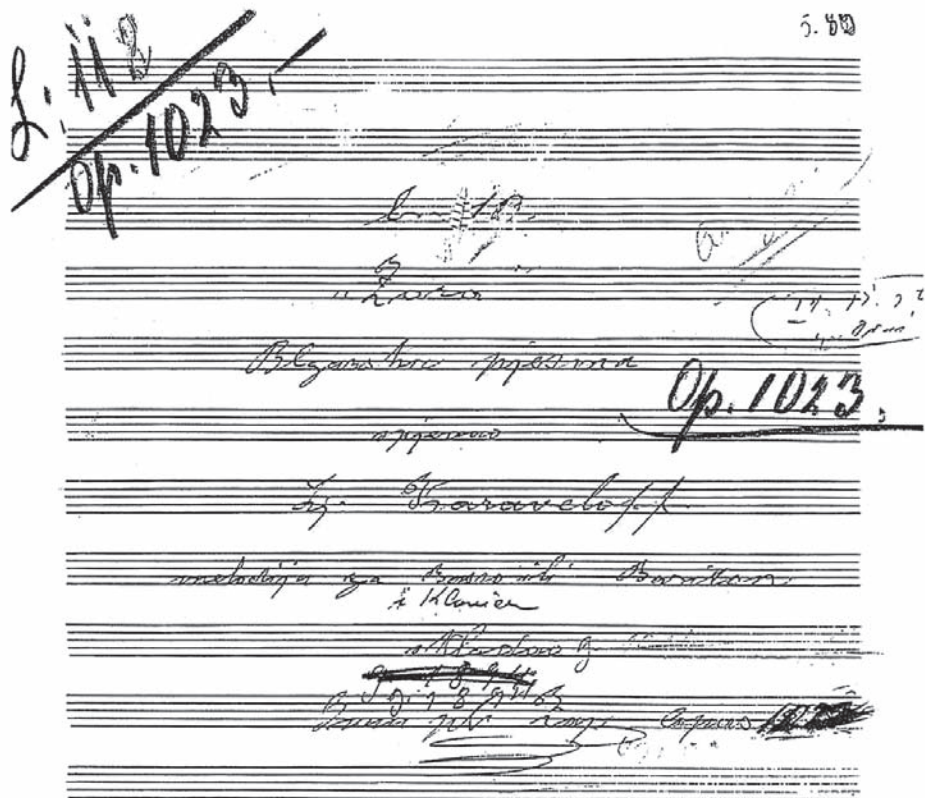
DIO:	I			II			
STROFA:	A	B	C....	A	B	C....	Coda
PERIODA:	a a ¹	b b ¹	c c ¹	a a ²	b ² b ³	c ² c ³	

Široka kantilena u prvom dijelu, briljantni prikaz Zajčeva izdašnog talenta za melodiju, dramatzirana je i razvijena s ekspresivnim recitativom opernog tipa, s kojim komorna vokalna skladba stječe karakter prave »scene s glazbom«. Stihovi Karavelova kratki su kupleti, čiji smo original našli i njegovom pjesničkom naslije-

³⁰ *Zora*, za bas-bariton i klavir, op. 851/a (tekst napisao Karavelov, s tekstom na hrvatskom i bugarskom); *Uspavanka*, za mezzosopran i klavir, op. 851/b (tekst napisao Karavelov, s tekstom na hrvatskom i bugarskom). Prema: Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca. Prilog građi o Ivanu Zajcu*, op.cit.

³¹ Br. 19. *Uspavanka. Blgarska Kantata*. op. 852. Spjevao Lj. Karavelov. Za mezzosopran. Usp. *Hrvatske skladbe*. Nova sbirka pjesama (XXIV) za jedan glas. Skladao Ivan Zajc. Zagreb: Matica hrvatska, 1899, 72-81.

³² Taj novi žanr monodije čiji arioso i deklamacijski stil potječu od madrigala očituje se preko prokomponiranog oblika pretežno kroz izmjene recitativa i ariosa. Riječ »kantata« prvi je puta iskorištena kao naslov skladbe u zbirci *Cantate et arie a voce sola* Alessandra Grandija (1620-1626). Vidi: Heinz Alfred BROCKHAUS: *Europäische Musikgeschichte*, sv. 1, Berlin: Verlag Neue Musik, 1985, 708.

Slika 4. Naslov Zajčeve solo pjesme *Zora*, op. 851, ispravljenog opusnog broja u op. 1023.

đu, no nemaju naslov koji je Zajc upotrijebio za pjesmu.³³ U međuvremenu je skladatelj načinio neke promjene i dodatke tekstu od nevelike važnosti, kao što su ponavljanje riječi i strofa, ili reorganizacija redosljeda riječi ili fraza pri ponavljanju.

Druga bugarska pjesma *Maiko kleta* (*Jadna majko*), prema stihovima Ivana Vazova, skladana je u stilu opernog *lamentosa*. Posebno je napisana u vrijeme skladateljevog sudjelovanja na Prvom bugarskom glazbenom natjecanju (1894), koje je organiziralo Sofijsko glazbeno društvo, gdje je osvojio prvu nagradu.³⁴ Djelo nije navedeno u Pettanovom katalogu te kao takvo dosada nije bilo poznato hrvatskim istraživači-

³³ U članku o Zajcu slavni bugarski muzikolog Ivan Kamburov spominje ju pod naslovom *Spavaj dijete moje*. Vidi: Ivan KAMBUROV: *Hrvatska muzika. Minalo i nastojašće*, Sofija, 1942, 53.

³⁴ O povijesti nastanka pjesme vidi: Stefanka GEORGIEVA: *The Croatian Composer Ivan Zajc in the History of Bulgarian Music Culture*, op. cit., 43.

ma Zajčevih djela. Međutim za razliku od *Uspavanke* i *Zore*, koje nisu dio bugarskoga koncertnog repertoara te nisu prisutne u koncertnom repertoaru bugarskih pjevača, često je izvođena i vrlo popularna (kao i Zajčevi domoljubni marševi).

U njegovim kasnijim djelima, »Bugarski ciklus« je finaliziran još jednim zbornim djelom – *Na or'zije, bratija* (*Na oružje, braćo*), prema stihovima preuzetima iz antologije Petka Slavejkova čije je tekstove preveo Harambašić. To je samo postojeći autorov rukopis na čijem se »čitanju« još radi.

Originali, transkripcije ili kompilacije?

Postoji par drugih pjesama u bugarskoj glazbenoj kulturi kojima se pripisuje Zajčevo autorstvo.³⁵ U ovom stupnju njihova djelomičnog proučavanja i sistematizacije mogu se podijeliti u dvije skupine. Prva obuhvaća pjesme koje se mogu identificirati prema njihovim originalnim naslovima ili prema nekim frazama u njihovim stihovima. Među njima je dakako slavna *U boj!*, koja ostavlja dojam svojom popularnošću. U Bugarskoj je široko rasprostranjena i izdavana u raznim glazbenim publikacijama pod naslovom *Napred v boj* (*Naprijed u boj*).³⁶ Osim toga, repertoar zbornih društava najčešće obuhvaća:

1. *Mornarska* (iz operete *Momci na brod*), 1866.
2. *Nad grobom*, op. 208 (1869), stihovi Zahar.
3. *Noćni stražari*, op. 235a (1869), drugo izdanje, op. 316, (1874).
4. *Moja domovina*, stihovi J. Tordinac, 1876. [?]
5. *Gdje si dome moj*, stihovi F. Ciraki, 1877.
6. *Tiho noći*, op. 531, stihovi J. Jovanović
7. *Domovino naša*, op. 546 [?]
8. *Sve veselo, a ja tužan*, op. 796 [?], 1893.

U sljedećoj skupini nalaze se marševi poput: *Stavaj, rode mili, Stavaj već ne spi, Botev – Levski, Boina pesen* (*Bojna pjesma*), *Junatci* itd., izdani u zbirci dr. Nikolaya Ruseva.³⁷ U tim djelima posebice je teško odrediti vezu s navodnim originalnim skladbama koje je napisao Zajc. Krajem 19. stoljeća i u prvim desetljećima 20. stoljeća širenje zbornog repertoara u Bugarskoj uglavnom se ostvarivalo pomoću rukom pisanih transkripcija u kojima su i profesionalni glazbenici često neodgovorno izmjenjivali i rearanžirali autorove tekstove. Postoji čak i slučaj u kojem je odlomak poznate već postojeće skladbe predstavljen kao novo djelo.³⁸ U svojim komentarima

³⁵ Usp. *Ibid.*, Appendix, 57.

³⁶ Usp. Nikolay RUSEV: *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, op. cit., 545.

³⁷ Vidi: Nikolay RUSEV, *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, op. cit., 556, 559; Stefanka GEORGIEVA, *The Croatian Composer Ivan Zajc in the History of Bulgarian Music Culture* (An Att empt at a Brief Chronography), Appendix IV, 4.1., op. cit., 75-78.

³⁸ Vidi: Nikolay RUSEV, *Po p'tja na edna bezsm'tna pesen*, op. cit., 543.

na te »izumiteljske« prakse, Huber Pettan je u razgovoru s prevoditeljem pretpostavio da se vjerojatno u tim slučajevima radi o »fragmentima iz nekih većih Zajčevih skladbi, koje su prilagođeni marševima s bugarskim stihovima.«³⁹

Takav primjer uz kojega se konstantno veže Zajčevo ime, s pretpostavkom da je to njegova skladba, pjesma je *Živ e toi* (*Živ je*). Ono što ovaj slučaj čini interesantnim jest da su razne skladbe pisane prema tekstu istoimene balade Hrista Boteva, koja je dobro poznata ne samo zbog Harambašićevog prijevoda na hrvatski već i iz drugih južnoslavenskih jezika. Među njima se nalaze i pjesme Davorina Jenka i Vilka Novaka. Problem identifikacije autorstva je taj da su podaci na kojima se temelji istraživanje u većini slučajeva pronađeni u povijesnim dokumentima a ne u originalnim partiturama.⁴⁰

Zbog toga je prijepis zbornice skladbe *Živ e toi*, kojega je dr. Rusev našao u repertoarnoj bilježnici zbora *Orfej* u Burgasu posebice dragocjen za proučavanje navodne Zajčeve skladbe.⁴¹ U procesu pregledavanja materijala iz arhiva otkrila sam još jednu verziju iste pjesme, za jedan glas, koja datira iz 1922. godine. Je li zborovođa, dirigent Pet'r Shogunov iskoristio baš tu melodiju za zborni aranžman? U ovom slučaju željela bih staviti naglasak na nešto drugo: kreativni čin bugarskog glazbenika dragocjen je dokaz da su Zajčeve pjesme bile kontinuirano popularne u zbornom repertoaru, pa čak i u prvim desetljećima 20. stoljeća, a to se dogodilo u vrijeme kada je prva generacija bugarskih skladatelja već stvorila originalna djela u tom žanru.

Fenomen Zajčeve popularnosti u Bugarskoj

Samo je osam »Bugarskih pjesama« Ivana Zajca. Čini se kako su nastajale sporadično od 1880-ih do prvog desetljeća 20. stoljeća, one stoje kao artefakti nesum-

³⁹ *Ibid.*, 535.

⁴⁰ 1930-ih, bugarski skladatelj i muzikolog Dobri Hristov u jednoj od svojih studija navodi »nekoliko couplet melodija« nepoznatih autora, koje su skladane na stihove balade, i još jednu, »čiji je tekst značajno skraćen i prilagođen već postojećoj hrvatskoj skladbi Ivana Zajca koja dugo vremena nije bila pjevana.« Usp.: Dobri HRISTOV, Melodiite na Hristo-Botevite pesni (Melodije pjesama Hrista Boteva), u novinama *Literaturen glas*, 7. 6. 1930, Sofija.

U citiranoj knjizi o povijesti zbornice umjetnosti u Bugarskoj Agapija Balareva spominje tri autora melodija na tekst balade Hrista Boteva: Ivan Zajc *Živ e toi, živ e* (*Živ je, živ je*), Davorin Jenko *Hadži Dimit'r*, Vilko Novak *Živ e toi* (*On je živ*). Agapija BALAREVA, *Choral Art in Bulgaria (from the middle of the 19th century to 1944)*, op. cit., 98-99.

U novom izdanju antologije *1500 Blgarski gradski pesni* (1500 bugarskih gradskih pjesama) Nikolay Kaufman izdaje šest verzija melodija na tekst *Živ e toi*. U svom komentaru navodi autore triju pjesama, no ime Ivana Zajca nije među njima. Vidi: Nikolay KAUFMAN, *1500 Bulgarian Town Songs*, sv. 3, Varna: Slavena, 2003, 142-145.

⁴¹ Nikolay RUSEV, *On the marks of one immortal song*, op. cit., 562-563. Burgas je jedan od najvećih bugarskih gradova na obali Crnog mora. Bilježnica se čuva u Territorial Public Record Office, fond 753k, broj unosa 587.

njive vrijednosti u njegovom golemom skladateljskom opusu. No njihovo proučavanje sada, s vremenskim odmakom, pokazuje da predstavljaju mnogo širu kulturno-povijesnu važnost za novu bugarsku glazbu koja se u to vrijeme počela razvijati.

Na kraju, htjela bih istaknuti samo neke čimbenike koji, po mojem mišljenju, pretpostavljaju njihovu popularnost u Bugarskoj.

- Pjesme su pisane na stihove slavnih bugarskih pjesnika bugarskog nacionalnog preporoda, izražavajući nacionalne ideale i univerzalne predodžbe o slobodi i neovisnosti s kojima su Bugari itekako bili upoznati;
- Njihove melodije pune domoljubnog žara bile su lake za pjevati i ubrzano su se širile u amaterskim glazbenim krugovima. Za neke od njih se pretpostavljalo da su bugarskog podrijetla;
- Zajčeve pjesme popunile su jednu prazninu u bugarskoj glazbenoj kulturi koja se tada počinjala razvijati, te su stoga krajem 19. stoljeća zauzele središnje mjesto u repertoaru bugarskih zborova;
- Češki voditelji zborova u Bugarskoj, koji su bili dobro upoznati s hrvatskim skladateljem, isto kao i bugarski glazbenici koji su se školovali na školi Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu (budućoj Akademiji), te koji su imali neposredan kontakt sa Zajcem, pridonijeli su širokoj popularnosti pjesama. Za njih, djela »nestora južnoslavenske glazbe«, kako su ga često nazivali, služila su kao model novoj bugarskoj nacionalnoj glazbenoj umjetnosti.

S druge strane Zajčeve *Bugarske pjesme* naznačile su puteve »glazbene migracije« njegovih djela u istočni dio Europe, proširujući njihove geografske granice i opseg njihove rasprostranjenosti. Nastavljajući u tom smjeru, njihovo daljnje istraživanje u kontekstu osobnih odnosa, sastanaka, korespondencije, kao i drugih oblika kontakata hrvatskoga skladatelja s Bugarima u Bugarskoj, moglo bi dati odgovor na brojna pitanja koja su spomenuta tijekom ovog istraživanja te obogatiti fenomen Zajčeve popularnosti u bugarskoj glazbenoj kulturi.

(Prevela Sara Ries)

Summary

IVAN ZAJC'S BULGARIAN SONGS

On the basis of newly discovered historiographic documents, this study traces the »biography« of Ivan Zajc's *Bulgarian songs*. It specifies some disputed details with regard to the numbering and structure of two vocal cycles; it submits a transcript of a music sheet of the song *Robstvo* (*The Yoke*, op. 843a) and the original of an unknown composition *Majko kleta* (*Poor Mother*) on the verses of the Bulgarian poet Ivan Vazov which has not been registered by Hubert Pettan in Zajc's catalogue of works.

This exploration, together with the historiographic focus, highlights the connection of these opuses with the Bulgarian poetry which gained wide popularity through the anthology *Bulgarian Songs* by August Harambašić. Indeed, some details which Zajc indicated on the title pages of his scores, lead to this assumption. At the same time, the spread of the songs in Bulgaria indicates the connection of the Croatian composer with Bulgarian musicians, choral societies, schools etc., as a result of which in the first decade of the 20th century Zagreb's *Hrvatski glazbeni zavod* became an attractive educational centre for many young Bulgarian people.

Ivan Zajc's *Bulgarian Songs* have not only enriched the artistic repertoire of Bulgarian choral societies. They outline one of the lines of active multicultural transfer between Bulgaria and Croatia on the border between the last decades of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The melodies of his marches, creating the spirit of the struggles for national liberation of Bulgarian nation, have become part of the newly created national musical culture and have been often accepted as *Bulgarian* in their origin.